

Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas¹

Jogilė Teresa Ramonaitė

Lietuvių kalbos institutas

jogileteresa@yahoo.com

Anotacija

Lietuvių kalba kaip svetimoji užsieniečiams komunikaciniais tikslais Lietuvoje dėstoma jau nuo Nepriklausomybės, tačiau nuoseklių ir išsamių tyrimų apie jos įsisavinimo raidą nėra. Straipsnyje pristatomas metodas, kuriuo naudojantis buvo renkami spontantinės lietuvių kaip antrosios kalbos įsisavinimo duomenys. Metodas remiasi skerspjuvio principu, kai duomenys renkami iš nelabai didelio kiekio skirtingų įsisavinimo lygių kalbėtojų, kurių kalbos raida vėliau analizuojama ir stengiamasi atrasti įsisavinimo principus bei nustatyti skirtingų morfologinių elementų įsisavinimo seką. Straipsnyje aprašomi pagrindiniai principai, kurių reikia laikytis renkant spontantinės kalbos medžiagą. Taip pat specialiai atliktam tyrimui apie lietuvių kalbą pritaikytos užduotys, kurios leidžia geriau palyginti skirtingus kalbėtojus. Šis metodas sudarytas remiantis įvairiais Europoje atliktais antrosios kalbos tyrimais.

Raktažodžiai: antrosios kalbos įsisavinimas, lietuvių K2, spontaninė kalba, natūralus antrosios kalbos įsisavinimas, kalbos tyrimų metodika, psicholingvistika, sociolingvistika.

1. Įvadas

Įsisavinti kalbą yra vienas natūraliausių žmogiškųjų gebėjimų. Tą visiškai spontaniškai padaro maži vaikai, kurie augdami palaipsniui, iš pirmo žvilgsnio be didesnių pastangų ar sunkumų, išmoksta kalbėti. Tai yra, jie įsisavina pirmąją kalbą, tą, kurią girdi savo aplinkoje. Jei aplinkoje girdi dvi kalbas (arba daugiau), jas ir įsisavina kartu išmokdami taikyti tinkamose situacijose, pavyzdžiui, kad su vienu asmeniu reikia kalbėti viena, o su kitu – kita kalba, arba namuose viena, o už namų sienų – kita. Kaip minėta, iš pirmo žvilgsnio šis procesas vaikų atveju atrodo visiškai nesudėtingas ir paprastas, tačiau atidžiau stebint ar moksliskai tiriant (Brown 1973, Slobin 1985, Dressler *et al.* 1987, Dressler 1997, apie lietuvių kalbą žr. Savickienė 2003, Wójcik 2000, Balčiūnienė 2009 ir kt.,

¹ Publikacijos rengimą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų remiamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuočių įgyvendinimas Lietuvoje“.

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjūvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

Kamandulytė 2009 ir kt. ir daugelis kitų) aiškėja, kad jis vyksta ne kažkaip atsitiktinai ir nuo nieko nepriklausomai, bet pagal gana aiškius principus ir tam tikra seka.

Suaugusiems įsisavinti antrąją kalbą gali būti taip pat natūralu, kaip ir vaikams pirmąją. Nepaisant to, galutinis rezultatas gali skirtis ir taip būna gana dažnai, t.y. suaugę retai pasiekia visiškai gimtakalbiams atitinkantį lygį, kai įsisavina antrąją kalbą. Tai lemia daugelis skirtingų socialinių, individualių ir net biologinių veiksnių, tokių kaip motyvacija, socialinė integracija, amžius (plačiau apie tai žr. Schumann 1978, Ellis 1994, Brown 2000, Larsen-Freeman and Long 1991, Dewaele 2002, Bialystok and Hakuta 1999 ir daugelį kitų). Visgi pats antrosios kalbos įsisavinimo procesas turi labai daug panašumų su pirmosios kalbos įsisavinimu ir vyksta iš esmės pagal tuos pačius universalius principus. Atkreiptinas dėmesys, kad šiame straipsnyje norima susitelkti į spontaniinį ar bent daugiausiai spontaniinį antrosios kalbos įsisavinimą gyvenant tos kalbos aplinkoje, kitaip tariant, ne užsienio kalbos mokymąsi (apie pastarąjį plačiau žr. Krashen 1981, McLaughlin 1987, Brown 2000, Cook 2001 ir kt.). Tirti suaugusiųjų antrosios kalbos įsisavinimą yra svarbu ir tikslinga dėl daugelio priežasčių, pavyzdžiui, tik taip galima atskirti kalbos įsisavinimo procesus nuo kognityvinės brandos procesų, o tai neįmanoma tiriant mažų vaikų pirmosios kalbos įsisavinimą, nes šie kalbą įsisavina augdami ir pirmąkart pažindami pasaulį.

Antrosios kalbos (K2) įsisavinimas yra jau nemažai tirtas pasaulyje, daugiausiai tyrimų yra atlikta apie indoeuropiečių kalbų įsisavinimą, ypač germanų (anglų, vokiečių). Dažniausiai tokius tyrimus paskatina didaktiniai tikslai, nes tiriant įsisavinimą galima geriau suvokti veikiančius principus ir pritaikyti juos kalbos mokymui. Ypač aktyviai Europoje antrosios kalbos įsisavinimas buvo tiriamas paskutiniaisiais praėjusio amžiaus dešimtmečiais dėl itin aktyvios ekonominės migracijos įvairiose šalyse. Dėl šio poreikio empiriniai antrosios kalbos įsisavinimo tyrimai atlikti įvairių projektų metu: Heidelbergo projektas, aštuntame XX a. dešimtmetyje vykdytas *Pidgin-Deutsch* atmainų analizavęs tyrimas (Klein and Dittmar 1979), ZISA projektas, kurio metu tirti vokiečių kaip antrąją kalbą kalbantys italų ir ispanų darbininkai Vokietijoje, tirta kalbos supaprastinimo motyvacija ir vaidmuo, žodžių tvarkos įsisavinimas ir kiti aspektai (Clahsen *et al.* 1983 ir kiti šių autorių darbai), ESF projektas, tyręs penkių Europos kalbų (anglų, vokiečių, olandų, prancūzų ir švedų) įsisavinimą skirtingų L1 kalbėtojų ir gilinęsis į laiko, erdvės, asmens raišką, leksiką, komunikaciją, pasakymo struktūrą ir nustatęs pagrindinius kalbos įsisavinimo etapus bei kiekvieno etapo kalbinei atmainai (ikibazinė-bazinė-pobazinė) būdingus bruožus (Klein 1986, Stutterheim and Klein 1987, Klein and Perdue 1992, 1997, Perdue 1993), Pavijos projektas, inspiruotas ESF projekto, tyręs įvairius italų

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

kaip K2 įsisavinimo aspektus bei pagilinęs skirtingų įsisavinimo atmainų suvokimą dėl turtingesnės italų kalbos morfologijos (Giacalone Ramat 2003) ir kiti darbai. Šie darbai pirmiausia stengėsi pažvelgti į antrąją kalbą įsisavinančiųjų kalbą kaip į savitą sistemą ir taip pamatyti pamatinius principus, pagal kuriuos vyksta įsisavinimas ir kurie yra bendri skirtingų pirmųjų kalbų kalbėtojams. Buvo atrastos konkrečios įsisavinimo sekos, skirtingų kalbų lyginamieji tyrimai parodė tam tikrų sekų universalumą ir įsisavinant skirtingas kalbas. Pradėjus tirti pamatinius pragmatinius principus, pastebėtas perėjimas nuo jų prie gramatinių, tirtas gramatikos principų įsisavinimas, vėliau pereita prie detalesnio sintaksės tyrimo. Dabar šie darbai vykdomi toliau, daugiau dėmesio teikiant pragmatikos raiškai ir kitiems dar netirtiems aspektams.

Lietuvių kalbos kaip antrosios įsisavinimo išsamių tyrimų nėra. Vilniaus universitete yra apgintų diplominių darbų (pvz., Zakarauskaitė (2006) tyrė vienos italakalbės daiktavardžio linksnių įsisavinimą), didaktiniu požiūriu fonetiniai aspektai nagrinėti Alešiūnaitės ir kolegijų (2012). Atsižvelgiant į lietuvių kalbos morfologijos turtingumą ir tos morfologijos skaidrumą (angl. *transparency*) ir pastebimumą ne tik rašto, bet ir sakytinėje kalboje, kuri čia laikoma svarbesne spontaniniam įsisavinimui, manytina, kad šios kalbos kaip antrosios įsisavinimo tyrimai galėtų padėti atskleisti tam tikrų K2 įsisavinimo reiškinių, kurie negali būti pastebėti tiriant kitas, mažiau morfologiškai turtingas kalbas, kaip anglų ar prancūzų. Be to, tokio tyrimo rezultatai būtų naudingi ir didaktiniais tikslais, nes lietuvių kalbos kaip svetimšios dėstymo tradicija gyvuoja ne tik Vilniaus universitete nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo, o dabar ir kitose institucijose bei mokyklose, bet ir nemažai pasaulio universitetų.

Šio straipsnio tikslas yra išsamiai aprašyti metodinę straipsnio autorės atlikto tyrimo dalį, naudotą kalbiniais duomenims surinkti. Atliktas tyrimas susijęs su lietuvių kalbos kaip antrosios veiksmo raiškos ir veiksmažodžio sistemos įsisavinimu, todėl sudarant užduotis galimybė reikšti veiksmą buvo laikoma prioritetu, tačiau šiame straipsnyje aprašomas metodas nėra ribojamas vienos kategorijos tyrimui. Straipsniu siekiama lietuvių kalba pateikti ne tik užsienio tyrėjų darbuose randamus teorinius aspektus, bet ir tai, kam dažnai nelieka vietos teoriniuose ar analitiniuose darbuose, tai yra ta praktinė kalbinio tyrimo dalis, gauta konsultuojantis su kitų Europos kalbų kaip antrųjų įsisavinimą tyrusiais mokslininkais, patarimai, nuorodos, konkretūs pastebėjimai iš atlikto tyrimo. Straipsnis galėtų būti naudingas pradedantiems empirinius kalbos tyrimus, taip pat gilesniam suvokimui apie įvairius kalbos lygmenis veikiančius veiksnius.

2. Skerspjūvio metodo taikymas

Taigi, kaip tiriamas antrosios kalbos įsisavinimas? Metodų gali būti įvairių. Dažnai naudojamas pirmosios kalbos įsisavinimui tirti yra ilgalaikis stebėjimas. Vaikams augant tėvai ar kiti artimos aplinkos asmenys, kurie su vaiku praleidžia daug laiko, įrašinėja arba užsirašinėja vaiko kalbą nuo pirmųjų žodžių ar pirmųjų junginių kelis pirmuosius vaiko gyvenimo metus (Brown 1973, Ingram 1989, Rūke-Draviņa 1993, Balčiūnienė 2009 ir kt.). Žinoma, su suaugusiaisiais visai to paties pakartoti neįmanoma, tačiau panašiai stebėti galima. Tokiu atveju reguliariai susitinkama, kalbama su besimokančiuoju, jis stebimas kasdienėse situacijose ir pan. Idealiu atveju asmuo turėtų būti stebimas nuo pirmųjų kontakto su naująja kalba momentų. Toks metodas leidžia labai gerai stebėti kalbos įsisavinimo procesą, nes įrašant ir užsirašant pakankamai dažnai galima užfiksuoti beveik visus raidos etapus. Tačiau akivaizdu, kad tai padaryti yra itin sudėtinga, nes reikalauja labai daug laiko (stebėti reikėtų bent metus), daug pastangų ir didelio bendradarbiavimo iš besimokančiojo pusės, nes ir tas asmuo turi galėti skirti laiko ir turėti noro tokiems susitikimams. Jei stebėtojas būtų tuo pačiu ir kalbos mokytojas, motyvacija gali būti didesnė, tačiau tai gali itin paveikti tyrimo rezultatus ir to nebebūtų galima vadinti natūraliu stebėjimu. Be to, ilgalaikio stebėjimo metodu paprastai įmanoma tirti tik vieno ar, geriausiu atveju, kelių individų kalbos raidą.

Šiame straipsnyje aprašomas metodas vadinamas skerspjūvio (angl. k. *cross-sectional*) metodu. Šis metodas iš esmės nėra skirtas vertinti besimokančiojo kalbą, o stengtis suprasti, kaip vyksta įsisavinimas. Ne visuomet yra galimybių ilgai ir nuosekliai stebėti antrąją kalbą įsisavinančius asmenis, o dideles jų grupes – išvis neįmanoma. Tyrimo metodo pasirinkimas, žinoma, priklauso iš esmės nuo to, ką norima iširti ir kas tiriamiems aspektams yra svarbiausia – tiriamųjų skaičius, palyginamumas tarpusavyje (ar, atvirkščiai, vieno atvejo detali studija), tyrimo trukmė. Šie skirtingi aspektai, priklausomai nuo tyrimo tikslo, gali būti derinami tarpusavyje, pavyzdžiui, toliau aprašomas skerspjūvio metodas gali įgauti ilgalaikiškumo perspektyvą tą patį tyrimą pakartojant praėjus kiek laiko. Skerspjūvio metodas ir jo variantai dažnai naudojami tiriant kalbos įsisavinimą, ypač dažni K2, dvikalbystės tyrimuose.

Norint pastebėti įsisavinimo principus, tam tikriems įsisavinimo etapams būdingus mechanizmus, įsisavinimo sekas, reikia suteikti besimokančiajam galimybę reikšti savo mintis taip, kaip jam tuo metu leidžia jo įsisavinimo lygis, nes tik per tai, funkcinio požiūriu, galima pamatyti vidinius kalbos įsisavinimo raidos etapus. Tam reikia stengtis sukurti kiek įmanoma natūralesnę ir laisvesnę aplinką, kad asmuo nesistengtų „pasakyti gerai“, bet tiesiog stengtųsi būti suprastas. Šis metodas

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjūvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

gali būti taikomas nelabai dideliame skaičiui besimokančiųjų (priklausomai nuo pajėgumų surinkti ir apdoroti medžiagą) ir yra vykdomas iš esmės vienu tam tikru momentu su kiekvienu asmeniu atskirai. Tyrimo dalyvių grupė turėtų būti sudaryta iš kiek įmanoma skirtingesnio kalbos įsisavinimo lygio asmenų, tačiau būtų gerai, jei grupėje būtų po kelis panašaus lygio besimokančiuosius. Pagrindinė skerspjūvio metodo idėja yra tokia, kad turint skirtingų lygių kalbos duomenis vėliau juos lyginant tarpusavyje sudėliojama kalbos įsisavinimo raida, pastebimi etapai, įsisavinimo sekos. Jeigu ilgalaikį stebėjimą galima būtų palyginti su nuosekliu filmu, tai skerspjūvio metodu yra daromos tarsi nuotraukos, iš kurių vėliau panašus filmas sudėliojamas.

Šis metodas patogus tuo, kad nereikalauja daug laiko ir tik nedaug pastangų iš stebimo asmens, nes paprastai susitinkama su tyrėju vieną ar porą kartų (žinoma, galima įtraukti ir tam tikrą ilgalaikiškumo elementą pakartojant susitikimus praėjus tam tikram laikui, tarkim, pusei metų). Susitikimams stebimasis neturi niekaip specialiai pasiruošti, o per pačius susitikimus nereikalinga jokia ypatingai speciali įranga, kuri sukeltų papildomo streso ir situacija taptų mažiau natūrali, tik diktofonas. Be to, nors būtų gerai, nėra visiškai būtina stebėti asmenį nuo pat pirmojo kontakto su naująja kalba momento. Yra nelengva rasti tiriamųjų, kurie būtų vos atvykę gyventi į šalį ir sutiktų dalyvauti tyrime. Kadangi, kaip minėta, yra svarbu sukurti kuo natūralesnę aplinką susitikimo metu, tiriamajam turi būti leidžiama kalbėti pakankamai laisvai ir beveik apie ką nori (išsamiau žr. toliau straipsnyje), o svarbiausia – kaip jam išeina, netaisant, draugiškai siekiant abipusio supratimo. Tai leidžia tiriamajam pasijusti gerai ir užtikrinčiau, o ne jaustis testuojamam ar vertinamam, todėl tokioje situacijoje asmuo atskleis savo realų kalbos mokėjimą ir vartojimą.

Visgi, kaip ir bet kokiame tyrime, tyrėjui svarbu gauti tą informaciją, kurios jis nori ir gauti kiek įmanoma daugiau medžiagos savo konkrečiam tiriamam aspektui. Dėl šios priežasties tyrėjas turi gerai pasiruošti iš anksto. Stengiantis palaikyti su tiriamuoju kiek įmanoma natūralesnį ir draugiškesnį pokalbį, visgi tyrėjas turi atidžiai stebėti pokalbį. Leisdamas tiriamajam laisvai kalbėti, skerspjūvio tyrimą atliekantis tyrėjas (skirtingai nuo ilgalaikio stebėjimo) turi konkrečiai žinoti, ką norės tirti ir stengtis sudaryti tiriamajam galimybę parodyti tai savo kalboje. Be to, turint omenyje tai, kad šiuo metodu stebima daugiau žmonių, o žmonių istorijos ir mėgstamos temos gali skirtis, yra tikslinga į tyrimo protokolą šalia spontaniško pokalbio įtraukti ir tam tikrų užduočių, kurios ne tik būtų konkrečiau susijusios su tiriamuoju kalbos reiškiniu, bet ir leistų lengviau palyginti dalyvius tarpusavyje. Užduotys nėra išskirtinis skerspjūvio metodo bruožas, panašios gali būti taikomos ir tiriant kalbą kitais būdais.

Vienas iš įrankių, kartais naudojamas ir tiriant kalbą skerspjuvio metodu, yra testavimas, t.y. kalbos žinių patikrinimas. Testai turi būti gerai apgalvoti, sudaryti specialistų, o juos taikyti galima ir labai didelėms grupėms žmonių, nes jie užima gana nedaug laiko ir rezultatus yra daug lengviau apdoroti. Tokia testavimo užduotis reikalauja labai gero pasiruošimo iš anksto, galbūt pabandymo su nedidele grupele tiriamųjų, tačiau gali būti gana efektyvi norint per trumpą laiką įvertinti didelio žmonių skaičiaus kalbą. Visgi dažniausiai testai yra rašomi ar bent kokiu nors būdu yra susiję su rašto kalba, be to, bet kokio pobūdžio testavimas sukuria stresinę situaciją ir dėl to rezultatas, kurį pateikia asmuo nebūtinai atitinka realias jo galimybes. Viena vertus, asmuo stresinėje testo situacijoje gali neprisiminti ir elementariausių mokamų dalykų, kita vertus, gali puikiai mokėti taikyti taisykles ir parašyti, bet net nesuprasti ir niekuomet to nepasakytų natūralioje situacijoje. Žinoma, testavimu galima tik konstatuoti tam tikrų testuojamųjų kalbos aspektų mokėjimą/nemokėjimą konkrečiu momentu ir paprastai testuose nėra skiriama daug dėmesio asmens savaiminei raiškai, kadangi tai sunkiau objektyviai įvertinti.

Atsižvelgiant į bendrą tyrimo nuostatą stebėti natūralų asmens kalbinį elgesį, užduotys galėtų būti tokios, kurias būtų galima atlikti spontaniško pokalbio metu net nepateikiant jos kaip užduoties. Tačiau yra užduočių, kurios bus tiriamojo suvokiamos kaip užduotys ir tokiu atveju jas taip pat yra svarbu pateikti kiek įmanoma nesukuriant testavimo situacijos. Toliau straipsnyje detaliau aprašomi visi skirtingi duomenų rinkimo skerspjuvio metodu būdai, atlikti autorės renkant lietuvių kaip antrosios kalbos įsisavinimo duomenis (taip pat apie šiuos ir kitus būdus žr., pvz., Perdue 1993, Chaudron 2003, Wei and Moyer 2008).

2.1. Draugiškas pokalbis

Vadinant šią tyrimo dalį draugišku pokalbiu turima omenyje, kad tiriamasis, kuris paprastai nepažįsta tyrėjo, greičiausiai jį mato pirmą kartą, turėtų nuo pat susitikimo pradžios jaustis kaip įmanoma geriau, laisviau, nebijoti ir nebūti susikaustęs. Ši dalis siūloma tyrimo pradžiai, t.y. pačiam pirmam susitikimo laikui su tiriamuoju. Pokalbis galėtų trukti apie 1-1,5 valandos, priklausomai nuo to, kiek tiriamasis turi laiko, noro kalbėti, taip pat gebėjimų ilgą laiką kalbėti antrąja kalba. Svarbu turėti omenyje, kad tiriamasis objektyviai yra „prastesnėje“ komunikacinėje situacijoje iš dviejų pokalbio dalyvių. Tiriamasis nežino ar nesuvokia konkretaus tyrimo tikslo (apie tai vėliau), nežino tyrimo eigos, t.y. kas jo laukia, yra svetimšalis kitoje šalyje (priklausomai nuo kilmės ir priimančios šalies, gali būti ir nelabai mėgstamas ar net patirti diskriminaciją), dauguma

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

atvejų antrosios kalbos mokėjimas nėra tobulas ir jis daugiau ar mažiau tą suvokia, o tai savaime tam tikra prasme pastato jį į žemesnę padėtį lyginant su gimtakalbiu tyrėju. Atsižvelgiant į tai ir daug kitų galinčių pasitaikyti aplinkybių, norint užfiksuoti natūralų asmens kalbinį elgesį, būtina stengtis sudaryti jam kuo patogesnes sąlygas, nerodyti tyrėjo viršenybės (pvz., įsakinėjant, nurodinėjant ar taisant kalbą), turint galimybes kartu susėsti prie arbatos puodelio ir pan. Patartina susitikti neutralioje arba tiriamajam gerai pažįstamoje vietoje, tik stengtis, kad erdvėje nebūtų pašalinių garsinių trikdžių, kurie kenktų įrašo kokybei. Diktofonas turėtų būti įjungiamas gavus tiriamojo sutikimą ir padėtas kiek įmanoma arčiau jo, tačiau toliau pokalbio metu jo nesureikšminti.

Tariantis susitikti su tiriamuoju ar susitikimo pradžioje paprastai iškyla tyrimo tikslo ar problemos klausimas. Laikantis mokslinės etikos negalima nurodyti neteisingo tyrimo tikslo, tačiau nėra būtina leisti į tyrimo detales. Iš praktikos pastebėta, kad dauguma atvejų pakanka paminėti, kad tyrimas susijęs su kalba ir kitais integracijos kitoje šalyje aspektais. Kalbos tyrimas paprastai yra pakankamai suprantamas ir nedaug klausimų keliantis dalykas kitų profesijų atstovams, todėl patartina priverstinai nepasakoti tiriamajam smulkių tiriamosios, tarkim, gramatinės kategorijos skirtumų, nes tai jį tik suglumins ir bent pradėdamas kalbėti jis stengsis galvoti apie minėtą aspektą ir jį pasakyti „teisingai“, o nebūtinai natūraliai. Jei tiriamasis domisi išsamiau, galima trumpai papasakoti, tačiau tai būtų patartina daryti tyrimo pabaigoje, kai jau nebedarys jokios įtakos renkamai medžiagai.

Draugiško pokalbio metu surenkama medžiaga yra labai svarbi ne vienu aspektu. Tai dažniausiai yra gausiausia tiriamojo kalbinės raiškos medžiaga, taigi sudaro pagrindinį konkretaus tiriamo asmens tekstyną. Be to, toks pokalbis, susitikus dviem nepažįstamiems žmonėms, paprastai padeda natūraliai išsiaiškinti tokią reikiamą informaciją: tiriamojo kilmės šalis, amžius, kitos mokamos kalbos, laikas, praleistas Lietuvoje, priežastys, atvedusios į Lietuvą, išsilavinimas, pagrindinis užsiėmimas ir pan. Taip pat pokalbio metu dažnai savaime, arba natūraliai paklausiant, galima sužinoti sociolingvistinius aspektus, kurie be galo svarbūs tiriant antrosios kalbos įsisavinimą. Tai tokios temos kaip požiūris į šalį, jos gyventojus, pačią kalbą, noras/nenorą ją mokėti, ketinimai mokytis ar jų nebuvimas, nusiteikimas likti čia gyventi arba ne, draugų pasirinkimas ir bendravimas su jais ir pan. Taip galima išsiaiškinti asmens kalbinės nuostatos, nustatyti veiksnius, kurie turi įtakos kalbos įsisavinimui.

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

Visgi draugiško pokalbio metu gaunama daugiausia spontaninės kalbos medžiagos apie norimą tirti aspektą. Dėl to svarbu pašnekovui leisti jaustis laisvai ir kalbėti pačiam, tačiau tuo pat metu stengtis, kiek įmanoma, vesti pokalbį reikiama linkme. Analizuojant spontaninę kalbą yra gana nesudėtinga leisti žmogui kalbėti apie tai, apie ką jis nori kalbėti, nes domina laisvame kalbos sraute pasakoma forma. Dėl to, renkant medžiagą tokiu būdu yra svarbu sudaryti kaip įmanoma daugiau galimybių pašnekovui pavartoti įvairias formas, jei jis jas moka. Pavyzdžiui, užduodant klausimą apie tolimesnę ar artimesnę ateitį pašnekovas bus skatinamas lietuviškai vartoti būsimąjo laiko veiksmažodžio formas. Jei tokioje situacijoje pašnekovas vartoja kitas formas, bus užfiksuota, kokias, ir tai bus vertinga analizei. Taigi tyrėjas draugiškam pokalbiui turi būti pasiruošęs užduoti ne tik svarbaus turinio, bet ir dominančią formą skatinančius vartoti klausimus. Tačiau svarbu lanksčiai žiūrėti į situaciją ir suteikti pašnekovui progą būti išklaustyta, jei jam to reikia. Kai kuriais atvejais pašnekovo nukreiptą kita linkme pokalbį galima panaudoti užduodant rūpinimą formą skatinančius klausimus, jei ne – tiesiog kaip geresnio santykio užmezgimą ateinančiam susitikimui.

Straipsnio autorės atliktas tyrimas turėjo tikslą nustatyti veiksmo raiškos būdus lietuvių K2, veiksmažodžio sistemos įsisavinimo raidą. Iš pirmo žvilgsnio surinkti kalbinę medžiagą veiksmažodžio įsisavinimui arba veiksmo raiškai tirti nėra sudėtinga, nes vienokia ar kitokia veiksmo raiška, dažniausia veiksmažodžiu, pasitaiko bet kokiame pasakyme. Visgi reikia pastebėti, kad spontaniškoje ir gimtakalbių kalboje kiekybiškai daugiau vartojama paprastesnių veiksmažodžio formų, tokių kaip esamasis ar būtasis kartinis laikas. Norint sudaryti progą pavartoti ne tik šias, bet ir kitas, pavyzdžiui, būtojo dažninio ar būsimąjo laiko formas reikia kalbėti apie situaciją, kurioje būtų adekvatu jas vartoti, t.y. apie praecityje dažnai pasikartojusį veiksmažodį arba apie ateitį.

Lietuvių kalbos veiksmažodžio sistema yra pakankamai gausi, todėl norint per santykinai trumpą laiką (poros valandų pokalbį) išsiaiškinti stebimojo asmens veiksmažodžio formų repertuarą reikia sukurti situacijų pavartoti kuo įvairesnes mokamas formas. Geriau kalbą įsisavinęs asmuo dažnai pats pavartoja sudėtingesnes formas spontaniškai, tačiau nedaug pažengusį arba pradedantį kalbėti, kaip jau minėta, tikslinga paskatinti užduodant specialius klausimus. Užduodant klausimą, kurio atsakyme laukiama vienos ar kitos formos, dažnai ta pati forma pavartojama ir pačiame klausime. Taip gali kilti abejonė, ar tai negali turėti įtakos stebimojo kalbai. Žinoma, gali. Tačiau tai taip pat yra natūralus reiškinys kalbant su gimtakalbiais. Kalbėdamas antrąja kalba asmuo klausosi gimtakalbių, sąmoningai ar mažiau tai suvokdamas analizuoja jų pasakymus, konstruoja ir

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

perdėlioja savo kuriamą kalbos sistemą. Visgi, tuo atveju, jei konkreti forma, pasitaikiusi tyrėjo klausime ir norima išprovokuoti stebimajam nėra pažįstama ar vartojama, tai bus matyti iš jo atsakymo. Jei forma per sudėtinga ir tiriamasis jos nesupranta, susikurs nesusikalbėjimo situacija. Jei forma priskiriama teisingam žodžiui ir yra suprantama, nors pati konkreti forma ir nepažįstama, taip pat bus aišku iš jo atsakymo, nes klausimas bus suprastas, tačiau atsakyme ta pati forma nebus vartojama. Taip pat gali būti atvejų, kai konkreti forma yra šiek tiek pažįstama kalbėtojui, atpažįstama klausime ir pradedama vartoti atsakymo pradžioje, tačiau vėliau pasirenkama kita, kalbančiajam paprastesnė ar įprastesnė vartoti. Iš to matyti, kad forma yra pažįstama, tačiau dar nėra visai įsisavinta.

Į draugišką pokalbį galima įterpti ir tam tikrų lengvų užduočių. Atliktame tyrime draugiško pokalbio metu ir atskirai to nepristatant kaip užduoties buvo prašyta papasakoti kulinarinį receptą (apie tai toliau) ir bandyta sukurti keletą situacijų, skirtų tam tikrų formų pavartojimui. Siekiant paskatinti tyrimo dalyvius pavartoti liepiamosios nuosakos formų, planuota klausti kelio nuorodų, tarkime, nuo dalyvio gyvenamosios iki darbo vietos. Visgi natūraliai klausiant su keletu pirmųjų pašnekovų nebuvo gauta norimo rezultato. Kai kurie dalyviai į tokį teiravimąsi sureagavo tarsi nenorėdami atskleisti papildomos informacijos apie savo gyvenamąją ar darbo vietą, kiti mielai pasakojo, tačiau nevartodami norimų formų ar net veiksmažodžių apskritai, o tiesiog nurodydami gatvių pavadinimus. Dėl šių priežasčių ši paslėpta užduotis laikyta nepasiteisinusia ir su vėlesniais dalyviais nebeatlikta.

Tyrimo taip pat iš anksto apgalvota, kaip paskatinti dalyvius pavartoti tokias sudėtingesnes veiksmažodžio formas kaip tariamoji nuosaka. Jei iš pokalbio apie paties dalyvio gyvenimą nepavyktų užfiksuoti pavartotos tariamosios nuosakos (apie savo paties gyvenimą asmuo gali nekalbėti tariamąja nuosaka), buvo stengiamasi pašnekovams pateikti situaciją, kurioje neįmanoma nepavartoti šios formos, jei tik ją moka. Vienas tokių būdų gali būti klausimas „ką darytum, jei laimėtum milijoną eurų?“ Kitas, pavyzdžiui: „ką darytum, jei namuose sugestų skalbimo mašina?“ Tokiu būdu nesudėtingai ir natūraliai suteikiant progą pašnekovas pavartos mokamas formas.

Čia pateikti konkrečiame tyrime vartoti klausimai, daugiausia susiję su veiksmažodžio formų vartojimu, tačiau tuo pačiu principu nesunkiai galima tirti ir kitų kalbos dalių įsisavinimą, taip pat pragmatinius kalbos aspektus ir kt. Draugiško pokalbio metu, ne pačioje jo pradžioje, galima pakviesti pašnekovą pačiam parefleksuoti apie probleminius kalbos įsisavinimo aspektus. Kai kurie

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas. *Taikomoji kalbotyra* 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

besimokantieji patys yra linkę pasakyti, kas jiems sekasi sunkiau, o kurie aspektai nekelia problemų, tačiau prasminga ir tiesiogiai paklausti, kaip jie vertina savo antrosios kalbos mokėjimą, ką jiems nelengva suprasti apie lietuvių kalbą ir pan. Tokios išvalgos yra labai naudingos tiek to paties kalbėtojo, tiek kitų, kurie lyginami tarpusavyje, stebimųjų kalbos analizei. Be to, besimokantysis kalbėdamas šia tema gali pasinaudoti proga ir pasiaiškinti jam rūpimus kalbinius aspektus su gimtakalbiu tyrėju.

Draugiško pokalbio metu tyrėjas turi atlikti natūralaus gimtakalbio pašnekovo vaidmenį, kuris stengiasi bendradarbiauti su kalbančiu antrąja kalba, norėdamas suprasti, ką šis sako net jei tai ir nėra gramatiškai taisyklingi pasakymai, bet taip pat parodymas, kad nesupranta, jei situacija to reikalauja. Šio pokalbio metu iš esmės negali būti teisingų arba neteisingų atsakymų, nes pašnekovas kalba apie save arba išsako savo poziciją. Tuo tarpu konkrečios užduotys, kurias „valdo“ tyrėjas, jau atitolina distanciją tarp stebimojo ir tyrėjo.

2.2. Užduotys

Kaip minėta, renkant skirtingų besimokančiųjų kalbinius duomenis yra svarbu galėti juos palyginti tarpusavyje. Kadangi įvairių žmonių istorijos, patirtys gali skirtis, patartina su kiekvienu tiriamuoju atlikti tas pačias iš anksto apgalvotas užduotis. Užduotyse galima konkrečiau susitelkti į rūpimus tirti aspektus. Autorės tyrimas susijęs su veiksmo raiška ir veiksmažodžio sistemos įsisavinimu, todėl didžiausias dėmesys skiriamas morfologijai, ypač veiksmažodžiui, tačiau siekiant surinkti kuo įvairesnių besimokančiųjų lietuvių kalbos kalbinių duomenų ir ateities tyrimams tuo neapsiribojama. Tokias ar panašias užduotis galima taikyti ir domintis kitais aspektais. Toliau aprašomos užduotys – filmo atpasakojimas, pasakojimas pagal paveikslėlių seriją, dviejų paveikslėlių apibūdinimas, kulinarinis receptas ir sakinių pakartojimas – yra skirtingo pobūdžio, sudėtingumo, trukmės ir atskleidžia panašias, bet ir šiek tiek skirtingas kompetencijas. Dauguma jų susijusios su kalbos produkcija, kadangi tai šiame tyrime laikyta svarbiausia.

2.2.1. *Filmo atpasakojimas*

Antrosios kalbos įsisavinimą tyrusiuose dideliuose projektuose, tokiuose kaip ESF, Pavijos ir kituose, geresniam tiriamųjų palyginimui tarpusavyje buvo naudojamas Charlio Chaplino filmo „Modern Times“ ištraukų montažas. Tai apie 25 min. trunkančios filmo ištraukos, kurios atspindi bendrą filmo nuotaiką ir parodo pagrindinį siužetą. Filmas yra nebylus ir ištraukos suskirstytos į keturias dalis, kurių kiekviena pažymima skaičiumi pradžioje. Projektų metodikoje pažymima, kad

filmas pradamas žiūrėti tyrėjo kartu su tiriamuoju. Po dviejų dalių, t.y. po maždaug 10 min., tyrėjas (prieš tai įspėjęs) išeina į kitą patalpą ir palieka tiriamąjį baigti žiūrėti filmą vieną. Pasibaigus filmui tyrėjas grįžta ir įjungęs diktofoną paprašo tiriamojo papasakoti, kas įvyko filme kol jo nebuvo. Tokiu būdu iš skirtingų tiriamųjų gaunama ta pati istorija, kurią jie pateikia tokia raiška, kokia geba. Buvo pastebėta, kad šia užduotimi gaunama gausių kalbinių duomenų, nes tai sudėtinga žodinė užduotis, kurioje svarbi laiko raiška, nuorodos į laiką ir vietą, pristatomi personažai ir kt. (Stutterheim and Klein 1989, Perdue 1993, Chini 1999).

Ši užduotis buvo naudojama tiriant lietuvių kaip antrosios kalbos įsisavinimą pasitelkiant tą pačią filmo ištraukų seką. Praktiškai atliekant šią užduotį tiriamiesiems buvo pasakyta prieš pradant žiūrėti filmą, kad tyrėja per vidurį išeis ir kad vėliau jų bus prašoma papasakoti. Dažnai grįžus, prieš paprašant papasakoti, buvo klausiama, ar filmas patiko ir taip pradamas šiek tiek natūralusis filmo atpasakojimas. Nors pateikiamos ištraukos nesudaro viso filmo, tačiau bendras siužetas yra aiškus ir dėl to galimas rišlus pasakojimas. Toje dalyje, kurią tyrėjas filmą žiūri kartu su tiriamuoju, pateikiamos dvi siužetinės linijos ir jų kontekstai: vienoje pagrindinis veikėjas vyras, bedarbis ir dykaduonis, nuolatos pakliūnantis į komiškas situacijas, o kitoje – jauna mergina, varginga, vagilė ir vėliau našlaitė. Šios dvi linijos susijungia nuo tada, kai tiriamasis filmą jau stebi vienas ir tuomet atsiranda vientisa veiksmų seka. Dėl šios priežasties atpasakojant filmą nėra būtina apibūdinti kiekvieną veikėją, nes tai tyrėjas jau matė pats (tačiau būtina nurodyti veikėją ir atskirti veikėjus vieną nuo kito), o svarbiausia yra nusakyti veiksmą: kokiomis aplinkybėmis veikėjai susitiko, kas buvo po to, kodėl ir kas įvyko filmo pabaigoje.

Kadangi filmas nebylus, jis tinka visiems ir gali būti naudojamas tirti bet kokios kalbos įsisavinimą. Tiesa, reikia paminėti, kad keletą kartų per filmą parodomi antraštiniai užrašai anglų kalba, scenų pavadinimai, tačiau jie nekliūdo suprasti filmą net ir angliškai nesuprantantiems. Žinoma, kaip ir bet koks kitas atpasakojimas, didžiausia tikimybė filmo atpasakojimo metu yra gauti atpasakojimą būtuojų kartiniu laiku su perėjimais į esamąjį laiką. Tai būtų natūralu ir gimtakalbiui. Tačiau, pavyzdžiui, viena iš filmo scenų yra abiejų veikėjų svajojimas turėti savo namus, todėl atpasakojant šią sceną reikėtų vartoti nerealumą perteikiančias formas ar bent kokias nors verbalines nuorodas į fantastinę situaciją. Praktiškai atliekant užduotį pasitaikė atveju, kad ši konkreiti scena neatpasakojama detaliai, o tik apie ją užsimenama. Svarbu atsižvelgti į tai, kad atpasakojant filmą yra kuriamas nuoseklus pasakojimas, todėl užduotis tikrai nėra labai lengva pradedantiesiems kalbėti antrąja kalba.

Atliekant šią užduotį praktiškai didžioji dauguma tyrimo dalyvių džiaugėsi pačiu filmu, jiems buvo pažįstamas Charlio Chaplino personažas, tačiau šio konkretaus filmo jie nebuvo matę. Dauguma tiriamųjų įvairias komiškas situacijas, kuriose filme atsiduria veikėjas, atpasakodavo be komiškumo elementu, nors apskritai teigdavo, kad filmas buvęs juokingas. Tik labai gerai lietuvių kalbą įsisavinę užsieniečiai pačiame įvykių pasakojime antrąja kalba perteikė kartu ir komiškumo atspalvį. Tai reiškia, kad surenkami duomenys nebūtinai bus leksiškai įvairūs, tačiau dėl to tik paprasčiau palyginti tyrimo dalyvių kalbą. Atpasakojimo metu gana dažnai dalyviai susidūrė su nedidelėmis leksikos problemomis, pavyzdžiui, nežinojo žodžio „kalėjimas“, kurio teiraudavosi tyrėjos. Tokio tipo sunkumai tyrimo požiūriu laikytini teigiamais, nes sutelkia kalbėtojo dėmesį į turinio, o ne į formos aspektus. Dalis tiriamųjų pritrūko veiksmažodžio „vogti“, kuris tuomet buvo tyrėjos pateikiamas bendraties forma, iš karto nesufleruojant konkrečios laiko ir asmens formos.

Filmo žiūrėjimo ir atpasakojimo užduotis buvo atliekama antrojo (iš dviejų) susitikimo metu, paprastai po įžanginio trumpo pokalbio vėl susitikus jau matytą žmogų. Antram susitikimui planuota skirti taip pat apie 1-1,5val., ir ši užduotis sudaro nemažą dalį to laiko, nes atpasakojimas paprastai trunka 10-15 min. Vienas iš pavojų, į kuriuos reikėtų atkreipti dėmesį renkant filmo atpasakojimus, kad tiriamasis bandytų pateikti savo interpretaciją apie filmą mažiau dėmesio skirdamas turinio atpasakojimui. Tokiu atveju būtina, nedraudžiant išsakyti savo pozicijos, išklausti ir turinio elementus, nes kitu atveju nebus galima palyginti pasakojimo su kitais.

2.2.2. Pasakojimas pagal paveikslėlių seriją

Pasakojimas pagal paveikslėlių seriją kaip užduotis yra gana panaši į filmo atpasakojimą. Atliekant tyrimą ši užduotis buvo atliekama per pirmąjį susitikimą ir kaip pirmoji apskritai pateikiama „formali“ užduotis. Turėtas tikslas pateikti trumpą ir nesudėtingą užduotį, kuri neišgąsdintų pašnekovo ir kurios metu būtų skatinama veiksmo raiška. Todėl pasirinkta Pavijos projekto metu naudota kaip papildoma, paprasta keturių paveikslėlių seka iš ančiuko Donaldso nuotykių serijos. Pastebėta, kad italų tyrime besimokantieji atlikdami šią užduotį vartojo nevienodas veiksmažodžių formas, t.y. skirtingus laikus ir asmenis, todėl nutarta tą pačią seriją perrašyti lietuvių kalba (dviejuose iš keturių paveikslėlių yra sakomo teksto) ir panaudoti ją tyrimui.

Paveikslėlių istorijoje vaizduojamas vienas iš mažųjų ančiukų einantis į mokyklą per lietų, o atėjęs mokytojos pagailimas ir išleidžiamas iš pamokų, kad nesusirgtų. Pasakodami istoriją tyrimo

dalyviai dažnai pradėdavo vartodami būtojo kartinio laiko trečio asmens formas, tačiau vėliau pastebėtas dažnas perėjimas į esamąjį laiką. Skirtingos asmenų formos vartojamos dėl to, kad pradžioje neutraliai pasakojant situaciją vartojamas trečias asmuo, o vėliau dažnai pirmas ir antras, nes įsijaučiama į mokytojos ir paties ančiuko situaciją. Šioje konkrečioje paveikslėlių serijoje be veiksmo raiškos dar yra ir priežasties-pasekmės aspektas, ančiukas ėjo per lietu į mokyklą, todėl atėjo šlapias, ir intencijos raiška: turėdamas skėtį jo neišskleidė, nes norėjo būti atleistas iš pamokų. Dažnai pašnekovai šią „paslėptą“ veikėjo intenciją pastebėdavo tik savo trumpo pasakojimo pabaigoje, todėl tai reikalavdavo perkonstruoti pasakymą ir pavartoti sudėtingesnę veiksmažodžio formą. Atsižvelgiant į tai, kad paveikslėliuose yra tiesioginės kalbos, tikėtasi, kad labiau pažengę tyrimo dalyviai čia turės progą performuluoti tiesioginę kalbą, o mažiau pažengusiems užduotis taip pat nebus labai sudėtinga, nes galės pacituoti tiesioginę kalbą arba perteikti ją įsisavintomis formomis.

Pasakojimo pagal paveikslėlių seriją užduotis gali būti naudojama ir testuojant bei vertinant kalbėtojo kalbos žinias ir kalbos lygį (apie pirmosios kalbos vertinimą šiuo metodu plačiau žr. ZAS tyrimų centro parengtą metodiką MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives, Gagarina *et al.* 2012), tačiau šio tyrimo metu neturėta tokio tikslo.

2.2.3. „Rask skirtumus“

Užduotis, kurią sudaro du panašūs, bet ne visiškai vienodi paveikslėliai, pateikiama kaip antra užduotis su paveikslėliais paprašant juos apibūdinti ir pasakyti, kas skiriasi. Ši užduotis atliktame tyrime buvo naudota papildomų duomenų surinkimui. Dviejų paveikslėlių, kurie nesudaro serijos, apibūdinimas turi gana ribotas veiksmažodžių formų vartojimo galimybes. Nepaisant to, juose buvo įvairių veiklų ir net skirtingo veiksmo formų (tas pats vaikas viename paveikslėlyje buvo nupieštas bėgantis, o kitame – pargriuvęs). Konkrečiuose dviejuose specialiai šiam tyrimui nupieštuose paveikslėliuose vaizduojamas kambarys su įvairiais daiktais, vaizdu pro langą į lauką, skirtingomis veiklomis užsiimančiais personažais. Iš tiesų praktiškai atliekant užduotį ne vienas tiriamasis savo iniciatyva apibūdinami paveikslėlius ėmė kurti istoriją, kas galėtų būti skirtinga vienoje ir kitoje situacijoje, pavyzdžiui, dėl skirtingų spalvų užuolaidų kambaryuose nutarė, kad „padarytas remontas“ ir pan. Taigi pažengusio kalbos vartotojo paveikslėlių apibūdinime galima aptikti įvairesnių įvairių kalbos dalių formų.

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

Norint apibūdinti dažnai yra reikalingi būdvardžiai, kurie paprastai įsisavinant kalbą pasirodo vėliau (apie pirmos kalbos būdvardžių įsisavinimą plačiau žr. Kamandulytė 2009). Dėl to paveikslėliuose buvo pavaizduotos įvairios daiktų ir žmonių ypatybės (didelis/mažas, aukštas/žemas, ilgas/trumpas, senas/jaunas, storas/plonas ir pan.) ir siekiama stebėti, kaip jas apibūdins tiriamieji. Pavyzdžiui, paveikslėliuose vaizduojamos dvi moterys, kurių viena pabrėžtinai liekna, o kita gana apkūni. Tikėtasi tokių apibūdinimų kaip plonas/storas ar panašių pavartojimo. Visgi beveik nė vienas tiriamasis nepavartojo būdvardžio „stora“ minėtam personažui apibūdinti („plona“ buvo pavartotas). Didelė tikimybė, kad būtų buvę kitaip pavaizdavus stambesnę vyrišką personažą, tačiau iš anksto to nebuvo galima žinoti, be to, moteriški personažai pasirinkti dėl daugiau žymėtos moteriškos giminės formų skatintino pavartojimo. Ko gero labiausiai tokia užduotimi galima paskatinti skirtingų skaičių ir giminių vartojimą. Apibūdinant moteriškos giminės asmenis ir daiktus tikimasi gauti moteriškos giminės formas. Taip pat paveikslėliuose stengiasi pavaizduoti skirtingų kiekių tuos pačius daiktus skirtinguose paveikslėliuose siekiant paskatinti vartoti daugiskaitos formas. Buvo atsižvelgta ir į skirtingų daiktavardžių skirtingai sudaromą daugiskaitą, kuri gali kelti sunkumų, pvz., *medis – medžiai*, ir pan.

Užduotimi to nesitikėta, tačiau įdomu ir naudinga, kad neretai tiriamieji apibūdinami paveikslus papildomai pridėdavo dar ir savo interpretacijos, vertinimo, nupasakodavo savo įsivaizduojamą paveikslo ar vaizduojamos situacijos nuotaiką. Svarbu, kaip taip elgėsi ne tik gana laisvai lietuviškai bendraujantys tiriamieji, bet ir tie, kuriems lietuviškai dėstyti mintis nėra lengva.

2.2.4. *Kulinarinis receptas*

Smagi ir netikėta kalbinės medžiagos rinkimui užduotis buvo prašymas papasakoti kulinarinį receptą. Iš pirmo žvilgsnio papasakoti receptą yra labai paprasta, nes maisto gaminiu daugelis užsiima kasdien, taigi tą daro ir gyvendami Lietuvoje. Medžiagos rinkimo metu ši užduotis dažniausiai buvo atliekama pirmo susitikimo metu, draugiškai kalbant, nepateikiant to kaip specialios užduoties. Dažnai buvo pasinaudojama kalbamų kontekstu, jei kalba su tiriamuoju pasisukdavo apie skirtingų šalių virtuves ar maisto produktus ir pan. Kai kuriais atvejais prašyta receptą papasakoti per antrą susitikimą, tokiu atveju dažniausiai tyrėjai tiesiog išreiškus susidomėjimą dalyvio kilmės šalies kulinarinėmis tradicijomis. Buvo prašoma papasakoti bet kokį receptą, ar patinkančio, ar tipinio kilmės šalies patiekalo. Visi dalyviai entuziastingai atliko šią užduotį, o kai kuriais atvejais nupasakojo net daugiau nei vieno patiekalo gaminimo procesą, tai

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjūvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

parodo akivaizdų natūralų tiriamųjų susitelkimą į turinio perteikimą, o ne į šios „užduoties“ keliamus kalbinius sunkumus.

Kaip minėta, ši užduotis iš pirmo žvilgsnio atrodo labai paprasta ir įprasta, tačiau labai netikėta antrąja kalba. Didžioji dalis respondentų tam tikru recepto pasakojimo metu, arba iškart, arba vėliau eigoje net konkrečiai išreiškė kalbinius sunkumus. Jiems trūko ir produktų ar maisto gamybai reikalingų daiktų pavadinimų, ir, labiausiai, reikalingų atlikti veiksmų apibūdinimų. Labai neretai tyrimo dalyviai stengdavosi gestais parodyti veiksmą patys stebėdamiesi, kad nežino tokio dažnai buityje pasitaikančio lietuviško žodžio. Kai kuriais atvejais, kaip ir tikėtasi, vartoti panašią reikšmę turintys žodžiai, pvz., *lyginti* vietoj *kočioti* ir pan. Taigi šios užduoties atlikimo metu buvo sukurta visai natūrali kalbėjimo aplinka, kai gimtakalbis klausytojas nežino, ką norima pasakyti, todėl negimtakalbis kalbėtojas stengiasi kaip įmanoma geriau perteikti turinį (kitais receptais nepavyks).

Sprendžiant įtraukti šią užduotį į tyrimo protokolą buvo atsižvelgta ir į tai, kad pasakojant receptą yra tikimybė sulaukti pavartotų liepiamosios nuosakos formų. Tiesa, receptuose lietuvių kalba liepiamosios nuosakos formų vartojimas nėra dažnas, gal net nelabai įprastas, tačiau tai įprasta kitoms kalboms ir buvo tikimasi, kad Lietuvoje gyvenantys užsieniečiai perkels šią formą ir pasakodami receptą lietuviškai. Suprantama, kad tai nėra patikimas būdas užfiksuoti liepiamosios nuosakos formas tiriamųjų kalboje, tačiau tokio paprasto draugiško dviejų suaugusių žmonių bendravimo per porą susitikimų metu nesusidaro natūralių kontekstų, kuriuose tyrimo dalyvis pavartotų liepiamąją nuosaką (tai gali pasitaikyti individualiais atvejais, pavyzdžiui, jei pasakotų istoriją perteikdamas kito pasakymą tiesiogine kalba). O kurti atskirą užduotį, per kurią stebimasis asmuo turėtų tyrėjai ar kažkam kitam kažką liepti, buvo laikyta per daug nenatūralu (jau minėta, kad prašyti nuorodų nuvykti iš vienos vietos į kitą tikintis tų pačių liepiamosios nuosakos formų nepasiteisino). Pasakodami receptą liepiamosios nuosakos formas vartojo tiriamieji, kurių K1 buvo anglų arba kuri nors romanų kalba, šios formos recepte visai neįvartojo slavų kalbų gimtakalbiai, todėl į tai reikia atsižvelgti analizuojant.

2.2.5. Sakinių pakartojimas

Sakinių pakartojimas buvo akivaizdžiausiai kalbinė ir labiausiai į eksperimentą panaši užduotis. Ji buvo atliekama pačioje kalbinių duomenų rinkimo pabaigoje. Ją sudaro garso įrašas, kuriame tyrėja nelabai greitu tempu, aiškiai skaito iš anksto paruoštus ir apgalvotus lietuviškus sakinius. Po kiekvieno sakinio paliekama pauzė. Užduoties atlikimo metu per pauzę įrašas sustabdomas ir

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

tiriamąjį prašoma pakartoti tai, ką girdėjo. To paties skaitomo sakinio leidžiama klausyti tik vieną kartą. Apie procedūrą tiriamasis informuojamas prieš užduotį ir paskatinamas susikaupti. Pakartojimui duodama tiek laiko, kiek reikia, tačiau kartojamo sakinio kalba netaisoma, nekomentuojama, nepadedama prisiminti.

Užduotis pritaikyta lietuvių kalbai ir šiam konkrečiam veiksmažodžio formų įsisavinimo tyrimui remiantis Europos Villa (*Varieties of Initial Learners in Language Acquisition*) projekto metu naudota metodika (Rast 2008). Minėtame projekte laikomasi kitokios pozicijos ir protokolo: tiriamieji asmenys yra mokomi naujos jiems negirdėtos kalbos klasėje pagal tam tikrą griežtą metodiką ir kiekvieno jų kalbos produkcija yra fiksuojama individualiu mikrofonu, mokiniai dalyvauja daugelyje testų, tyrimu siekiama stebėti formalų įsisavinimą visiškai kontroliuojant įvestį (angl. *input*). Nepaisant skirtingos minėto projekto metodikos, jame naudotas paprastas sakinių pakartojimo testas buvo pagrindas sukurti sakinių pakartojimo užduotį šiam tyrimui, nes taip galima iširti pasyvų įsisavinimą, t.y. ar sudėtingesnės formos bent atpažįstamos, priskiriamos teisingoms leksemoms ir pan.

Sakiniai pakartojimui buvo sudaryti apgalvojant juose vartojamas žodžių formas, stengiantis išlaikyti sakinius natūralius, tačiau pavartojant įvairius daiktavardžių linksnius, skirtingus prielinksnius ir, tai aktualiausia autorės atliktam tyrimui, skirtingas veiksmažodžių formas. Natūralioje net ir gimtakalbių kalboje tokios formos kaip pusdalyviai, padalyviai, sudurtiniai laikai, yra retesnės. Todėl sudarant pakartojimui skirtus sakinius šios formos buvo įtrauktos. Taip pat, atsižvelgiant į, tikėtina, negausią skirtingų asmenų formų įvairovę besimokančiųjų spontanišoje kalboje (pasakojimuose apie save dominuoja pirmas vienasasmuo, filmo atpasakojime – trečias), buvo įtrauktos ir rečiau pasitaikančios formos, pavyzdžiui, daugiskaitos pirmas asmuo, dalyvio moteriškoji ir vyriškoji giminės ir pan.

Sudarant tokią užduotį svarbu, kad sakiniai nebūtų per daug trumpi, pageidautina ilgesni nei keturių žodžių, nes kitaip didelė mechaninio pakartojimo nesuprantant prasmės tikimybė. Žinoma, po ilgesnio sakinio galima įdėti ir trumpesnį, galbūt su viena sudėtingesne forma. Priklausomai nuo to, ką norima tirti, sakinius reikėtų stengtis sudaryti neįtraukiant labai sudėtingų ar retų leksemų, nes tokiais atvejais tiriamasis susitelks į nežinomą žodį, o ne į viso sakinio supratimą ir negebės pakartoti. Sudarant sakinius patartina įtraukti bent porą paprastesnių, jie bus tarsi atokvėpis pažengusiems besimokantiems ir galbūt vieninteliai, kuriuos gebės pakartoti mažiau pažengę.

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

Atliktame tyrime buvo sudaryta ir pateikta 17 skirtingo ilgio ir sudėtingumo sakinių, pateikiama pora pavyzdžių:

Eidama namo Rūta susitiko draugę.

Vakar su broliu buvome kine.

Nepaisant to, kad pakartoti ką tik girdėtą sakinį, regis, nėra sudėtinga, tačiau tik nedaugelis atlikusių šią užduotį sakinius pakartojo tiksliai. Tai nėra užvis svarbiausia šioje užduotyje. Svarbu sužinoti, kurias iš numatytų sudėtingesnių formų tiriamieji geriau pažįsta ir atkartoja, bet taip pat svarbu, kuo pakeičia tas formas, kurių negali atkartoti, bet supranta leksemą ir kartodami siekia išlaikyti sakinio prasmę. Žinoma, atliekant šią užduotį išlieka tam tikra tikimybė, kad bus gebančių net ilgus sakinius atkartoti mechaniškai, tačiau tai tampa akivaizdu iš atkartojimo, nes tokiu atveju pasitaiko visiškai žodžiui nepriklausančių, tačiau panašiai skambančių skiemenų ir pan. Atlikus užduotį galima dalyvio pasiteirauti, ar užduotis pasirodė sunki ir tai aptarti.

3. Apibendrinimas

Skerspjuvio metodas yra optimalus norint tirti spontanių antrosios kalbos įsisavinimą su nelabai didele imtimi tiriamųjų. Kaip ir kiekvienas metodas, šis turi savų teigiamų ir neigiamų savybių. Juo nebus galima užfiksuoti visiškai nuoseklios raidos, kaip ilgalaikio stebėjimo metodu, tačiau ilgalaikis stebėjimas truktų nepalyginamai ilgiau ir reikalautų didelio įsipareigojimo iš tiriamojo pusės. Be to, taip būtų galima stebėti tik vieną ar kelis asmenis. Skerspjuvio metodu gaunamus rezultatus taip pat yra sudėtingiau analizuoti nei, pavyzdžiui, testo atsakymus, tačiau jie pateikia patikimesnę vaizdą apie besimokančiojo kalbą. Skerspjuvio metodas reikalauja nemenko kruopštaus tyrėjo pasiruošimo iš anksto, tačiau neapsunkina tiriamojo nei laiko, nei išankstinio pasiruošimo, nei sukeliama streso atžvilgiu.

Kadangi didžiausia kalbinių duomenų dalis skerspjuvio metodu yra surenkama tiesiog kalbantis su tiriamuoju, gauti kalbos įrašai atspindi tikrąjį asmens kalbos lygį. Nepaisant to, kad situacija tiriamajam kalbantis su gimtakalbiu tyrėju savaime šiuos du pokalbio dalyvius pastato į nevienodą situaciją, t.y. gimtakalbis kalbiniu požiūriu yra pranašesnis, tačiau tokia situacija gyvenant šalyje yra labai įprasta. Renkant kalbinius duomenis susitikimų metu tyrėjas turi stengtis leisti tiriamajam pasijusti kuo patogiau ir natūraliau. Dėl to pokalbio metu galima gauti natūralių, spontaniškos šnekamosios kalbos duomenų. Be to, pokalbį patartina pusiau struktūruoti kaip sociolingvistinį interviu ir jo metu gauti tiek reikalingų duomenų apie asmenį, tiek išsiaiškinti jo kalbines nuostatas.

Kad būtų galima palyginti daugiau besimokančiųjų tarpusavyje, taip stengiantis nustatyti kalbos įsisavinimo seką, tiriant skerspjuvio metodu patariama įtraukti konkrečių užduočių, kurios būtų vienodos visiems tiriamiesiems ir skirtos iširti konkrečius norimus aspektus. Straipsnyje aprašomos užduotys – filmo atpasakojimas, pasakojimas pagal paveikslėlių seriją, dviejų panašių, bet ne vienodų paveikslėlių apibūdinimas, recepto pasakojimas ir sakinių pakartojimas – remiantis įvairiais antrosios kalbos tyrimais, vykdytais įvairiose Europos šalyse, lietuvių kalbos kaip antrosios tyrimui pritaikytos pirmą kartą.

Literatūros sąrašas

- Alešiūnaitė, L., I. Papšytė, L. Raščiauskaitė. 2012. Didžiausi taisyklingos tarties kliuviniai: lietuviams mokantis ispanų kalbos ir ispanams mokantis lietuvių kalbos. *Santalka*, 20 (1), 5–17.
- Balčiūnienė, I. 2009. *Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.
- Bialystok, E. and K. Hakuta 1999. Confounded age: linguistic and cognitive factors in age differences for second language acquisition. *Second Language Acquisition and the Critical Period Hypothesis*. D. Birdsong (ed.). Mahwah, NJ: Erlbaum. 161–182.
- Brown, R. 1973. *The First Language: The Early Stages*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brown, H. D. 2000. *Principles of Language Learning and Teaching*. New York: Longman.
- Chaudron, C. 2003. Data collection in SLA research. *The Handbook of Second Language Acquisition*. C. J. Doughty and M. H. Long (eds.). Oxford: Blackwell. 762–828.
- Chini, M. 1999. Riferimento personale e strutturazione di testi narrativi in italofoeni e in apprendenti tedescofoeni di italiano. N. Dittmar, A. Giacalone Ramat (eds.) *Grammatica e discorso. Studi sull'acquisizione dell'italiano e del tedesco*. Tübingen: Stauffenburg. 213–243.
- Clahsen, H., J. Meisel, and M. Pienemann. 1983. *Deutsch als Zweitsprache. Der Spracherwerb ausländischer Arbeiter*. Tübingen: Narr.
- Cook, V. 2001. *Second Language Learning and Language Teaching*. New York: Arnold.
- Dewaele, J. M. 2002. Individual differences in L2 fluency: the effect of neurobiological correlates. *Portraits of the L2 User*. V. Cook (ed.). Clevedon: Multilingual Matters. 219–249.
- Dressler, W. U., W. Mayerthaler, O. Panagl, and W. U. Wurzel. 1987. *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam: Benjamins.
- Dressler, W. U. (ed.) 1997. *Studies in Pre- and Protomorphology*. Vienna: Austrian Academy of Sciences.
- Ellis, R. 1994. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Gagarina, N., D. Klop, S. Kunnari, K. Tantele, T. Välimaa, I. Balčiūnienė, U. Bohnacker, and J. Walters. 2012. *MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives [Part I/ Download materials to be used for assessment IIa) Pictorial stimuli; IIb) Adaption of MAIN*

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjuvio metodas. *Taikomoji kalbotyra* 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

in different languages: Guidelines for assessment; Protocols, Scoring Sheets for Cat, Dog, Baby Birds, Baby Goats; Background questions; Story scripts [Part II] (ZAS Papers in Linguistics 56). Berlin: ZAS.

Giacalone Ramat, A. (ed.) 2003. *Verso l'italiano. Percorsi e strategie di acquisizione*. Roma: Carocci editore.

Ingram, D. 1989. *First Language Acquisition: Method, Description, and Explanation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kamandulytė, L. 2009. *Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.

Klein, W. 1986. *Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Klein, W. and N. Dittmar. 1979. *Developing Grammars. The Acquisition of German Syntax by Foreign Workers*. Berlin: Springer Verlag.

Klein, W. and C. Perdue. (eds.) 1992. *Utterance Structure: Developing Grammars Again*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Klein, W. and C. Perdue. 1997. The basic variety (or: Couldn't natural languages be much simpler?) *Second Language Research*, 13, 301–347.

Krashen, S. 1981. *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Oxford: Pergamon.

Larsen-Freeman, D., and M. H. Long. 1991. *An Introduction to Second Language Acquisition Research*. London: Longman.

McLaughlin, B. 1987. *Theories of Second-language Learning*. London: Edward Arnold.

Perdue, C. (ed.) 1993. *Adult Language Acquisition: Crosslinguistic Perspectives*. Vol. 1. *Field Methods*. Vol. 2. *The Results*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rast, R. 2008. *Foreign Language Input: Initial Processing*. Clevedon: Multilingual Matters.

Rūķe-Draviņa, V. 1993. *Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu*. Rīga: Dio Nordic.

Savickienė, I. 2003. *The Acquisition of Lithuanian Noun Morphology*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Schumann, J. H. 1978. Social and psychological factors in second language acquisition. *Understanding Second and Foreign Language Learning: Issues and Approaches*. J. Richards (ed.). Rowley, MA: Newbury House.

Slobin, D. I. (ed.) 1985. *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*. Vol. 1. *The data*. Vol. 2. *Theoretical issues*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Stutterheim, Ch. v. and W. Klein. 1987. A concept-oriented approach to second language studies. *First and Second Language Acquisition Processes*. C. W. Pfaff (ed.) Rowley, Mass.: Newbury House. 191–205.

Stutterheim, Ch. v. and W. Klein. 1989. Referential movement in descriptive and narrative discourse. *Language Processes in Social Context*. R. Dietrich and C. F. Grauchmann (eds.). Amsterdam: North-Holland. 39–76.

Wei, L. and M. G. Moyer (eds.). 2008. *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*. Oxford: Blackwell.

Ramonaitė, J. T. Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjūvio metodas. *Taikomoji kalbotyra* 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

Wójcik, P. 2000. *The Acquisition of Lithuanian Verb Morphology: A Case Study*. Krakow: Quartis.
Zakarauskaitė, E. 2006. *Lietuvių kalbos kaip svetimšios daiktavardžio morfologijos įsisavinimas (italės atvejis)*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspjūvio metodas

Jogilė Teresa Ramonaitė

Santrauka

Straipsnyje aprašomas skerspjūvio metodas, naudotas atliekant lietuvių kaip antrosios kalbos įsisavinimo tyrimą. Metodas laikomas optimaliu norint tirti suaugusiųjų kalbos įsisavinimo raidą, kadangi nereikalauja ilgo įsipareigojimo iš tiriamųjų pusės. Naudojantis šiuo metodu konkretus aprašytas tyrimo protokolas buvo sudarytas remiantis įvairiais Europoje atliktais antrosios kalbos įsisavinimo tyrimo projektais. Skerspjūvio metodu kalbos duomenys gali būti renkami iš nelabai didelės grupės (10-30 žmonių) skirtingo kalbos įsisavinimo lygių kalbančiųjų. Tokiu būdu surinkti duomenys vėliau analizuojant lyginami tarpusavyje ir taip nustatoma įsisavinimo seka ir kiti dominantys aspektai. Pagrindinę renkamų kalbinių duomenų dalį sudaro pusiau struktūruotas (socio)lingvistinis interviu, kurio metu laisvai kalbamasi su tiriamuoju, užduodami tam tikri rūpimi klausimai ir leidžiama jam kalbėti. Tokio pokalbio metu ne tik surenkami kalbiniai duomenys, bet ir išsiaiškinami kiti sociolingvistiniai veiksniai (amžius, laikas šalyje, kalbinės nuostatos, motyvacija ir t.t.). Kad būtų galima geriau palyginti tiriamuosius tarpusavyje, taip pat norint iširti specifinius kalbinius aspektus, kurių spontaninėje šnekoje gali ir nepasitaikyti, visiems tiriamiesiems pateikiamos vienodos papildomos užduotys. Šiame straipsnyje aprašomos atliktos skirtingo pobūdžio užduotys: filmo atpasakojimas, pasakojimas pagal paveikslukų seriją, dviejų panašių paveikslėlių apibūdinimas nurodant skirtumus, kulinarinio recepto pateikimas ir sakinių pakartojimas. Šiomis užduotimis tikrinamos įvairios kompetencijos, tačiau didžiausias dėmesys skiriamas kalbinei produkcijai. Straipsnyje taip pat pateikiama praktinių patarimų, pastebėjimų, kilusių atliekant tyrimą. Tyrimu, kuriam metodas pritaikytas lietuvių kalbai, siekiama išsiaiškinti lietuvių kalbos įsisavinimo raidą analizuojant veiksmožodžio sistemos raidą, tačiau taip surinktus duomenis galima panaudoti ir kitiems aspektams tirti.

How to study second language acquisition: a cross-sectional method

Jogilė Teresa Ramonaitė

Summary

This paper describes a cross-sectional method, which is employed when conducting research on acquisition of Lithuanian as a second language. This is one of the most optimal methods to study the process of language acquisition in adults, since it does not demand a long-term commitment on the part of the studied subjects. On the basis of the method, a specific research protocol has been designed in the framework of various second language acquisition research projects conducted in Europe. One of its advantages is that language data can be collected in a fairly small group (10-30 people) of learners of different acquisition levels. The data collected in this way is later analysed and compared between learners in order to determine the acquisitional sequence and other aspects of interest. The main corpus for this study is constituted by language data collected during a semi-structured (socio)linguistic interview, which is a free talk with a participant, who is encouraged to talk. The talk includes some specific questions. During the interview, not only the language data but also some important information about other relevant sociolinguistic factors is collected, such as age, period of stay in the country, language attitudes and motivation. To be able to better compare the participants and to study specific linguistic aspects that might fail to appear in spontaneous speech, all the participants are given the same additional tasks. The tasks described in this paper are of different types: film retelling, storytelling according to a sequence of pictures, describing two similar pictures and indicating differences between them, giving a recipe and repeating sentences. Different competences are required in these tasks but most attention is given to language production. The paper also offers some practical advice and observations based on the study. The specific study where the method was applied for Lithuanian aims at researching the development of acquisition of Lithuanian with the focus on the development of the verb system. The data collected in this manner could be used to study other aspects of language acquisition as well.

Keywords: second language acquisition, Lithuanian L2, spontaneous speech, natural second language acquisition, language research method, psycholinguistics, sociolinguistics.

Įteikta 2014 m. rugsėjo mėn.

Paskelbta 2015 m. birželio mėn.